

12. Eş Dizimleri Tanımlayıcı Temel Özellikler ve Eş Dizimde Yaklaşımlar (Özbek Türkçesinde Örneğinde)¹

Cennet EKİCİ²

APA: Ekici, C. (2024). Eş Dizimleri Tanımlayıcı Temel Özellikler ve Eş Dizimde Yaklaşımlar (Özbek Türkçesinde Örneğinde). *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 223-237. **DOI:** <https://zenodo.org/record/13823368>

Öz

Eş dizimler dilde yaygın olarak kullanılan konuşurun etkin ve akıcı konuşmasını etkileyen sözcük birliktelikleridir. Uzun süredir eş dizimleri hem tanımlamak hem de dilin sözlüklerine dâhil edebilmek amacıyla dilbilimsel ve sözlük bilimsel çalışmalar yapılmaktadır. Ancak dillerde eş dizim yapılarına benzer deyimler, serbest sözcük kombinasyonları gibi birçok yapı mevcuttur. Eş dizimlerin serbest sözcük kombinasyonları gibi sınırsız bir şekilde başka sözlüksel unsurlarla bir araya gelememesi, deyimlere göre anlamsal olarak daha şeffaf olmaları nedeniyle bu sözcük birlikteliklerinden farklıdır. Bu açıdan bakıldığında eş dizimlerin sınırlarının belirlenmesinde farklı görüşlerin ortaya çıkması şaşırtıcı değildir. Birçok araştırmacı eş dizimlerin temel özelliklerini belirlemeye çalışmış, eş dizimleri diğer sözcük birlikteliklerinden ayırmak için de kriterler ve yaklaşımlar kullanmışlardır. Bu kriter ve yaklaşımlar, sözcüklerin aynı cümlede nasıl bir arada bulunabileceği konusunda önemli rol oynar. İstatiksel yaklaşım bağlamsal İngiliz geleneğinden ortaya çıkmış anlam temelli yaklaşım ise kıta geleneğinin etkisiyle ortaya çıkmıştır. Her iki yaklaşım araştırmacılar tarafından eş dizimleri saptamaya yönelik bir kriter olarak da görülür. Psikolojik (çağrımsal) yaklaşım ise bu iki yaklaşımdan farklı olarak eş dizimleri oluşturan sözcüklerin nasıl veya neye göre bir araya geldiğini açıklamaya yönelik bir yaklaşımdır. Bu makalede eş dizimlerin temel özellikleri ve yaklaşımlar Özbek Türkçesinden örnekler verilerek açıklanmıştır.

Anahtar kelimeler: Özbek Türkçesi, eş dizim, temel özellikler, yaklaşımlar

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu yazı “Özbek Türkçesinde ad+eylem Eş Dizimliliği (Basın Yayın Dilinde) adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Ithenticate, Oran: %11

Etik Şikâyeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 10.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:**

21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13823368>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körlme

² Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü / Res. Ass., Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Literature, Department of Contemporary Turkish Dialects and Literatures (Ankara, Türkiye), cennet.ekici@hbv.edu.tr, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0001-5188-5900>, **ROR ID:** <https://ror.org/019jds967>, **ISNI:** 0000 0004 7221 6011, **Crossref Funder ID:** Q52236613

Basic Features Defining Syntaxes and Approaches in Syntaxes (In Uzbek Turkish)³

Abstract

Collocations are word associations commonly used in the language that affect the speaker's effective and fluent speech. For a long time, linguistic and lexicographical studies have been carried out with the aim of both defining collocations and including them in the lexicons of the language. However, there are many structures similar to collocations in languages, such as idioms and free word combinations. Collocations differ from free lexical combinations in that they cannot be combined with other lexical elements in an unlimited way, and they are semantically more transparent than idioms. From this point of view, it is not surprising that different views have emerged in determining the boundaries of collocations. Many researchers have tried to identify the main features of collocations and have used criteria and approaches to distinguish collocations from other lexical associations. These criteria and approaches play an important role in determining how words can co-occur in the same sentence. The statistical approach emerged from the contextualist English tradition, while the meaning-based approach was influenced by the continental tradition. Both approaches are also seen by researchers as a criterion for identifying collocations. The psychological (associative) approach, on the other hand, is different from these two approaches in that it tries to explain how or why the words that make up collocations come together. In this article, the main features of collocations and approaches are explained by giving examples from Uzbek Turkish.

Keywords: Uzbek Turkish, collocation, basic features, approaches

³ **Statement (Thesis / Paper):** This article is derived from his doctoral dissertation titled “Name+verb Collocation in Uzbek Turkish (in Press and Broadcasting Language)”.
Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.
Funding: No external funding was used to support this research.
Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.
Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.
Similarity Report: Received – iThenticate, Rate: 11%
Ethics Complaint: editor@rumelide.com
Article Type: Research article, Article Registration Date: 10.07.2024-Acceptance Date: 20.09.2024-Publication Date: 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13823368>
Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Eş dizim

Eş dizim kavramını İngiliz dil bilimci Firth (1957: 179) “Bir sözcüğü yaptığı ortaklıkla tanırısın” (You shall know a word by the company it keeps) sözüyle literatüre kazandırmış olsa da eş dizimlere ilk dikkat çeken kişi Palmer’dir. Palmer (1933: başlık sayfası) “Second Report on English Collocations” adlı çalışmasında eş dizimi ayrılmaz bir bütün olarak öğrenilmesi gereken ve birleşenlerinden ayrılmayan iki veya daha fazla sözcüğün ardışık hâli olarak tanımlar. Palmer bu çalışmasında eş dizimleri daha çok pedagojik açıdan ele almış, iki ya da daha fazla birleşene sahip tüm sözcükleri bir çatı altında topladığı genel bir terim olarak kullanmıştır. Ancak eş dizimliliği bugünkü dil bilimi literatüründeki anlamıyla kullanan ilk kişi Palmer’dir. 1950’lerde Firth’ün eş dizim tanımının ardından Halliday ve Sinclair tarafından 1960’larda eş dizim üzerine daha kapsamlı çalışmalar yürütülerek Firth’ün eş dizim yorumu genişletilmiş, başka tanımlar önerilmiştir. Ancak 1950’lerden günümüze kadar eş dizim kavramı üzerine ortak ve net bir tanım yapılamamıştır. Bunun nedeni ise araştırmacıların çalışma amacına göre ve benimsedikleri yaklaşıma göre eş dizimi tanımlamaya çalışmalarıdır. Ancak en önemli sebep ise eş dizimlerin serbest sözcük kombinasyonlarıyla deyimlerin ortasında bulanık bir alanda yer almasıdır.

Eş dizim tanımı literatürde araştırmacıların bakış açısına göre değişiklik gösterse de hem Türkiye’deki hem yabancı araştırmacıların eş dizim tanımlarının genel olarak beş ana değişken üzerine kurulduğu görülür.

1. Sözcük kombinasyonlarının sıklığı ve tekrar etmesi,
2. İki veya daha fazla sözcük unsurunun olması,
3. Birlikte kullanılabilirlik (collocability),
4. Anlamsal şeffaflık/kapalılık (Semantic transparency/opacity),
5. Sözcükler arasındaki semantik ve söz dizimsel ilişki.

Özetle eş dizimler sıklıkla tekrar eden ve söz dizimsel ve anlamsal uyumlulukla oluşturulan sözcük birliktelikleri olarak görülür.

Eş Dizimleri Tanımlayıcı Temel Özellikler

Birçok araştırmacı eş dizimi tanımlayabilmek amacıyla eş dizimin temel özelliklerini ortaya koymaya çalışmıştır. Bu tanımlayıcı özellikler, daha sık bahsedilen ve çoğu eş dizim araştırmacısı tarafından da kabul edilen özelliklerdir.

Schmid eş dizimlerin “orta derecede gözlemlenebilir yineleme, karşılıklı beklenti ve deyimsellik özellikleri sergileyen sözcük birimlerinin kombinasyonları” olarak tanımlanabileceğini söyler ve önerdiği eş dizim tanımında dört özellikten bahseder (2003: 244):

- İki veya daha fazla sözcükten meydana gelmesi,
- Bu sözcüklerin bitişikliği, en azından belirli bir aralıktaki olması,
- Onların birleşik tekrarı,
- Karşılıklı beklentileri (mutual expectancy) veya öngörülebilirlikleri (predictability).

Bir eş dizimin en sık bahsedilen özellikleri iki ya da daha fazla sözcükten meydana gelmesi, sık

tekrarlanmalarındır. Ancak bu özellikler eş dizim için yeterli değildir ve diğer sözcük kombinasyonlarından ayırmaya da yetmez.

a. Eş dizimler prefabrik ifadelerdir

Eş dizimlerin dilde hazır ifadeler şeklinde bulunması bir dil konuşurunun konuşma akıcılığına ve doğallığına katkıda bulunur. Konuşur, bir dildeki eş dizimleri dilin tek tek sözcüklerini ya da gramer kurallarını öğrenerek elde etmez. Aksine Hoey'in de (1991) söylediği gibi "yaşamımız boyunca yazılı ya da sözlü metinlerle karşılaşarak eş dizimler ediniriz". Dildeki bu hazır ifadeler, onların bu şekilde öğrenilmesi ve kullanılmasını sağlar ve yeniden yapılandırılmalarını engeller.

Bir dil Sinclair'a göre *serbest seçim* (the open-choice principle) ve *deyim* (the idiom principle) ilkeleri tarafından yönetilir. *Serbest seçim ilkesi* dil üretiminde düzenli seçimi ifade ederken *deyim ilkesi*, hâlihazırda mevcut olan prefabrik birimlerin kullanımını ifade eder. Eş dizimler de bu *deyim ilkesine* aittir. Sinclair (1991: 110), eş dizimleri "tek bir seçim oluşturan yarı önceden hazırlanmış tümceler" olarak ifade eder. Aynı şekilde Hausmann (1985: 124), bunları dilin "yarı bitmiş ürünleri" olarak adlandırır. Eş dizimin prefabrike ifade özelliği, Hausmann (1985) ve Seretan (2011) tarafından da ifade edilmiştir.

b. Eş dizimler keyfidir

Eş dizimler öngörülebilir ifade birimleri değildir. Eş dizimin keyfilik özelliği eş dizimi oluşturan sözcüklerden birinin eş anlamlısını ikame etmede kısıtlılık gösterir. Örneğin Özbek Türkçesinde *lof urmoq* (*laf vurmak*) eş diziminde *lof* unsurunun yerine eş anlamlıları olan *so'z/gap* sözcükleri getirilemez. Yine *fikr o'g'irlamoq* (fikir çalmak) eş diziminde *o'g'irlamoq* eylemi *fikr* sözcüğüyle bir eş dizim oluştururken *fikr* sözcüğüyle aynı anlama gelen *o'y/tushuncha* gibi sözcüklerle bir eş dizim oluşturmaz. Eş dizimin keyfilik özelliğinin *lof urmoq* (*laf vurmak*) *fikr o'g'irlamoq* (fikir çalmak) gibi sözcük birliktelikleri genelleştirildikten sonra diğer eş anlamlı sözcüklerle bir kombinasyon oluşmasını engellediği görülür. Bu keyfilik bir sonucu olarak, eş dizimliliğin bir dilin gramer kurallarıyla yeniden üretilmediği ortaya çıkar.

Eş dizimin keyfilik özelliğini McKeown ve Radev (2006: 3), eş dizimliliğin keyfilikliliğinin, eş dizimli bir sözcük birlikteliğindeki sözcüklerden birinin eş anlamlısını ikame etmenin, uygunsuz bir sözcük birleşimine yol açabileceği gerçeğini yakaladığı iddiasıyla açıklar.

c. Eş dizimler öngörülemez

Eş dizimler önceden tahmin edilemeyen sözcük birleşmeleridir. Eş dizimlerin öngörülemezlik (unpredictable) özelliği eş dizim tanımlarında sıklıkla bahsedilen bir başka ana özelliktir. Cruse'a göre (1986:198) bu benzerlikler anlam bilimsel veya söz dizimsel kurallar temelinde tahmin edilemez, ancak metinde bir miktar düzenlilikle gözlemlenebilir.

Ana dili dışındaki bir dil konuşurunun eş dizimleri tahmin etmesinin ve üretmesinin zor olmasının sebeplerinden birisini Seretan (2004: 16) "Bir sözcüğün aynı eş anlamlılık kümesindeki diğer sözcüklere göre güçlü bir şekilde tercih edilen belirli bir eş dizimliliğe olan yakınlığının tahmin edilemez olmasıdır" olarak açıklar. Evert da (2004: 17) "eş dizimlerin söz dizimsel özelliklerinin, birleşenlerinin özelliklerinden tam olarak tahmin edilemeyeceğini" belirtir. Bunun nedeni olarak Seretan (2004), bir eş dizimin prefabrik bir birim olarak "genelleşmesi" açık dil bilimsel nedenlere bağlı olmadığından dolayı

eş dizimi tahmin etmenin imkânsız olduğunu açıklar.

d. Eş dizimler tekrar eden yapılarıdır

Eş dizimlerin tekrar etme özelliği, dil biliminde eş dizim tanımlarının büyük çoğunluğunda en çok vurgulanan özelliktir. Firth (1957) “alışkanlık ve alışılmış” olarak, Benson (1990), “tesadüfen beklenenden daha sık bir arada bulunan sözcüklerin kombinasyonları”, McKeown ve Radev (2006) “bağlamda tekrarlayan”, Smadja (1993) “belirli bir bağlamda çok sık tekrarlanan” Eş dizim tanımlarıyla eş dizimlerin yinelenen doğasını gösterir. *E'tibor qaratmoq*, “dikkat çekmek” *ko'zga tashlanmoq* “göze görünmek”, *hissa qo'shmoq* “hisse katmak” gibi yapılar derlemde en sık tekrar eden eş dizimdir. Eş dizimin sık tekrar etme özelliği eş dizimlerin “genelleşmesini” sağlamaktadır.

e. Eş dizimler iki veya daha fazla sözcükten oluşur

Dil bilimindeki eş dizim tanımlarına bakıldığında eş dizimlerin en az iki sözcükten oluştuğu belirtilirken teorik olarak eş dizimlerin sözcük sayısı ile ilgili kısıtlama yoktur. Eş dizimin bu özelliği Sinclair (1991: 170) tarafından da “Örneklerin çoğunda, eş dizimlilik kalıpları sözcük çiftleriyle sınırlıdır ancak söz konusu sözcük sayısında teorik bir kısıtlama yoktur” diye vurgulanmıştır.

Özbek Türkçesinde *gapini kesmoq* (sözünü kesmek) eş dizimliliğine *cho'rt* sözcüğü getirildiğinde *gapini cho'rt kesmoq* (sözünü keskin kesmek) ad+sıfat+eylem kalıbında bir eş dizim meydana geldiği görülür. Bu durum eş dizimleri oluşturan unsurların sayısında kısıtlama olmadığını gösterir.

f. Eş dizimler etki alanına bağlıdır

Teknik jargonlar genellikle meslekten olmayanlar için tamamen anlaşılmazdır. Çok sayıda teknik terim içerirler. Ek olarak, tanıdık sözcüklerin farklı şekilde kullanıldığı görülür. Örneğın, yelkencilik alanına aşına olmayanlar ve bu mesleği yapmayanlar için *rigg* (eti için avlanan bir köpekbalığı türü), *jib* (flok yelkeni) ve *leeward* (rüzgar yönünde) gibi bazı sözcükler tamamen anlamsızdır. Diğer bazı kombinasyonlar da görünüşte teknik sözcükler içermez, ancak bu sözcükler alanda tamamen farklı bir anlam kazanır. Örneğın “dry suit”, kuru kıyafet değil, denizcilerin zorlu hava koşullarında kuru kalmak için kullandıkları özel bir takım elbisedir. Benzer şekilde, dalgıç giysisi “wet suit”, çeşitli denizcilik faaliyetleri için kullanılan özel bir giysi türüdür (Smadja 1993: 147).

g. Eş dizimlilik birleşenlerinin simetrisizliği

Dil biliminde genel olarak araştırmacılar eş dizimlerin bir *eş dizimli* (collocate) ve bir *taban* (base) olarak iki bölümden oluştuğunu kabul eder. *Eş dizimli* unsur *tabana* bağlıyken *taban* normal anlamını korur.

Mel'çuk ve Hausmann, eş dizim birleşenlerinin aynı statüye sahip olmadığını düşünürler (Hausmann: “Birleştirilmiş iki ortağın statüsü eşit değildir”). Hausmann için bir öge özerktir (temel), olağan anlamı vardır. Diğeri (eş dizimli) birincisine bağlıdır (Tutin ve Grossmann, 2002: 4). Mel'çuk'a (1998: 31) göre eş dizimler, biri özgürce seçilen, diğerinin seçimi ise bu özgürce seçilen ögeye bağlı olan iki ögeden oluşur. Bunu açıklamak için de *land a job* (işe girmek), *high winds* (şiddetli rüzgârlar), *do a favour* (iyilik yapmak) gibi örnekleri verir.

Bir eş dizimde, bağımlı sözcük “taban”, seçimi özgür olmayan ancak tabana bağlı olan diğer sözcük de

“eş dizimli” (collocate) olarak tanımlanır. Semantik olarak, *taban* tipik anlamında kullanılırken, *eş dizimli* ise *taban* tarafından belirlenen başka bir anlamı kabul eder. Ad+eylem yapısındaki eş dizimlerde *taban* ad, eylem ise *eş dizimli*’dir. Yani bir ad+ eylem eş dizimliliğinde eylemin eş dizimdeki anlamı *taban* tarafından belirlenirken bağımsız bir unsur olan *taban* ise olağan anlamıyla kullanılır. Özbek Türkçesinde “diqqatini chalg’itmoq” (dikkatini dağıtmak) eş dizimliliğinde bağımsız unsur yani *taban* “diqqat”, bağımlı unsur ise “chalg’itmoq” eylemidir. Aşağıdaki tabloda *taban* ve eş dizimli kavramları hem Özbek Türkçesi hem Türkiye Türkçesindeki ad+eylem eş dizimleri üzerinden açıklanmıştır.

	Taban (base)	Eş dizimli (collocate)
Özbek Türkçesi	fikr	yuritmoq (fikir yürütmek)
Özbek Türkçesi	so‘z/gap	ochmoq (söz açmak)
Özbek Türkçesi	ovozi	o‘chmoq (sesi kesilmek)
Özbek Türkçesi	qahqaha	urmoq (kahkaha atmak)
Türkiye Türkçesi	iştahı	kesmek
Türkiye Türkçesi	borca	batmak
Türkiye Türkçesi	vakit	geçmek

Kısaca eş dizimdeki *taban* (ad) unsurunun olağan anlamını koruması, eş dizimli unsurun (eylem) ise *taban*ın seçtiği bir anlamda kullanılması eş dizimi oluşturan unsurların eşit olmadığını yani simetrisizliğini gösterir.

Eş Dizimde Yaklaşımlar

Williams’a (2003) göre, çağdaş dil biliminde eş dizim kavramıyla ilgili İngiliz geleneği ve kıta geleneği olmak üzere iki temel eğilim vardır (Tutin, Kraif 2016: 248). Bağlamsal İngiliz geleneğinde (Firth; Halliday ve Hasan 1976; Sinclair 1991; Williams 2003), eş dizimler, geniş bir metin bütünlüğünde tekrarlayan istatistiksel sözcük öğeleri olarak kabul edilir. “Kıtasal” gelenekte ise eş dizimler sık tekrar eden sözcüksel öğenin söz dizimsel ve anlamsal bir ilişkiye sahip anlamlı sözcükler olarak kabul edilir.

Firth’e kadar uzanan ve özellikle M.A. K. Halliday ve J. Sinclair tarafından daha da geliştirilen birinci görüşe göre eş dizim, sözcüklerin belirli bir mesafede birlikte bulunması olarak kabul edilir ve genellikle sık olan ve olmayanlar arasında bir ayırım yapılarak, sıklığın istatistiksel olarak ortaya çıkarıldığı *istatistik temelli yaklaşım (statistically oriented approach)* (Herbst 1996: 380) ya da *sıklık temelli yaklaşım (frequency-based approach)* (Nesselhauf, 2004: 12) olarak adlandırılır. İkinci görüşte ise eş dizimler, yaygın olarak bir dereceye kadar sabitlenmiş bir tür sözcük birleşimleri olarak adlandırılan *anlam temelli yaklaşım (significance oriented approach)* (Herbst, 1996) ya da *deyimsel yaklaşım (phraseological approach)* (Nesselhauf, 2004)’dır. *Deyimsel yaklaşım* Rus deyim biliminden güçlü bir şekilde etkilenmiş, bu yaklaşımı benimseyen araştırmacılar sözlükbilim veya eğitim bilimleri alanlarında çalışanlardır; ana temsilciler arasında A. P. Cowie, I. Mel’çuk ve F. J. Hausmann, Howarth, bulunmaktadır.

Eş dizimlilik birbirinden farklı bakış açılarıyla ele alınması ve genellikle belirsiz anlamlarda kullanılmasından dolayı farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Siepmann, eş dizimlere yönelik *sıklık temelli* (frequency-based), *anlamsal* (semantic), *pragmatik* (pragmatic) gibi 3 farklı yaklaşımı eleştirel bir şekilde gözden geçirir. Deyimlere ve eş dizimlere yönelik üçüncü ve daha yeni bir yaklaşım (Feilke 2003) pragmatik yaklaşım olarak adlandırılabilir çünkü bu tür ifadelerin altında yatan yapısal düzensizliklerin ve bileşimsizliğin artzamanlı ve işlevsel olarak durumsal bağlam ile dilsel biçimler arasındaki ilişkiyi belirleyen pragmatik düzenliliklere tabi olduğunu iddia eder (Siepmann 411 2005).

Partington (1998) eş dizimleri “metinsel”, “istatistiksel” ve “psikolojik” veya “çağrışımsal” olarak sınıflandırırken, Herbst (1996) eş dizimlilik konusunda üç yaklaşımı ayırt eder: “istatistiksel yönelimli yaklaşım”, “anlam yönelimli yaklaşım” ve “metin yönelimli yaklaşım”. Bu yaklaşımların dışında da eş dizimlilik psikolojik olarak da ele alınmıştır.

Dil biliminde yapılan eş dizim tanımlarının tek ortak yönü ise terimin çoğunlukla sözcüklerin bir tür dizimsel bağıntısına atıfta bulunmasıdır. Bu çalışmada eş dizimlilikteki istatistik temelli yaklaşım, anlam temelli yaklaşım ve psikolojik yaklaşım hakkında kısaca bilgi verilecektir.

Sıklık Temelli Yaklaşım

J. R. Firth’e kadar uzanan sıklık temelli yaklaşım (frequency-based approach) genellikle sözcüklerin birlikte görünme olasılığının istatistiksel sonuçlarıyla ilgilenmiştir. Eş dizimlere yönelik bu genel yaklaşım daha sonra Halliday, Mitchell ve Greenbaum, Sinclair ve Kjellmer tarafından geliştirilmiş ve yeni tanımlarla genişletilmiştir. Genellikle, istatistiksel tanım sözcüksel bir ögenin metinsel bağlamında rastgele olasılıktan daha büyük görünen öğelerin istatistiksel ilişkisini analiz eden araştırmacılar tarafından benimsenmiştir. Sıklık temelli yaklaşım daha çok Firth’ün öğrencileri Halliday, Michael Hoey ve John Sinclair’in çalışmalarında baskındır. Firth’ün takipçileri, eş dizimin tamamen istatistiksel verilere dayalı bir tanımını yapar.

Herbst (1996: 384), Lyons’un (1977: 612) “Firth’ün eş dizimlilik ile tam olarak ne demek istediği hiçbir zaman açıklığa kavuşturulmamıştır” açıklamasını destekler ve Firth’ün eş dizim tanımını iki maddede açıklar:

- Firth için eş dizimlilik öge sınıfları arasında bir ilişki değil, tek tek sözlüksel ögeler arasında bir birlikte ortaya çıkma ilişkisiydi.
- İkinci olarak, eş dizimlilik teriminin kullanımı iki sözcüğün birleşimleriyle sınırlı değildir.

Sinclair, eş dizimleri “metin içinde birbirlerinden kısa bir boşluk içinde iki veya daha fazla sözcüğün geçmesi” olarak tanımlar (1991: 170). Bu tanıma göre, sözcük kombinasyonları aralarında kısa bir boşluk olduğu sürece eş dizimli ilişkiler içinde kabul edilir.

Sinclair (1991) farklı sıklıktaki iki sözcük anlamlı bir biçimde yan yana geldiğinde, eş dizim iki sözcüğün her birinin açıklamasının farklı bir değere sahip olduğunu söyler. Eğer a sözcüğü, b sözcüğünden iki kat daha sık ise bu sözcüklerin bir arada olduğu her zaman b’nin a’ya göre iki kat daha önemli olduğunu belirtir. Bunun nedenini ise b’nin meydana gelme oranının a’dan iki kat daha fazla olması olarak açıklar.

Sinclair (1991: 115) eş dizimleri “anlamsal” (*significant*) ve “rastlantısal” (*casual*) olmak üzere ikiye ayırır. Eş dizimli sıklıkların önem derecesi istatistiksel olarak test edilir ve anlamlı olarak kabul

edilmeyen eş dizimlilik “rastlantısal” (*casual*) olarak tanımlanır. Anlamsal eş dizimler (*significant*) ise “*kendi sıklıklarından daha sık birlikte bulunan ve metin içinde tahmin edilen uzunlukta ortaya çıkan*” sözcük kombinasyonlarıdır. “O eve geri döndü.” Kapıyı açtığında köpek havladı.” cümleleri analiz edildiğinde “ev/dönmek” sözcükleri birçok metinde sık birlikte kullanılmalarından dolayı anlamsal eş dizim değildir. Ancak “köpek/havlamak” sözcükleri anlamsal eş dizim oluşturur. Çünkü “havlamak” sözcüğü genellikle bir metinde ortaya çıktığında “köpek” sözcüğünün yakınında bulunması gerekir (Nesselhauf, 2005: 12).

Herbst (1996: 385) eş dizimliliğin doğasındaki gradyan (değişim ölçüsü) özelliği ile farklı eş dizim türleri arasında ayırım yapılabileceğini ve bu özelliğin bilim adamları tarafından da kabul edildiğini belirtir. Eş dizimliliğin gradyan (değişim ölçüsü) özelliği ile Sinclair (1966) rastlantısal (*casual*) ve anlamsal eş dizimlilik (*significant collocation*) arasında, Cowie (1978) serbest ve sınırlı arasında (*open and restricted*), Aisenstaedt (1981) serbest ve sınırlı (*free and restricted*) eş dizimler arasında ayırım yaptığını söyler.

Derlem temelli sözlükbilim alanındaki öncü çalışmalarıyla da tanınan Sinclair (1991:110) bir dil konuşurunun seçimlerini yöneten iki ilke olduğu sonucuna varmış ve bu doğrultuda *serbest seçim ilkesi* (the open-choice principle) ve *deyim ilkesi* (the idiom principle) olmak üzere iki farklı basit bir teori öne sürmüştür.

Konuşurun dil kuralları sistemine göre bir dizi sözcük arasından seçim yapmasına izin veren serbest seçim ilkesinde, üretilen her sözcük bağımsız bir anlam taşır ve her biri ayrı bir seçimi temsil ederken deyim ilkesi, belirli bir sözcüğün seçiminin yakın çevredeki diğer sözcüklerin seçiminden sorumlu olduğu fikrine dayanır. Sinclair (1991) serbest seçim ilkesini aynı zamanda “*boşluk doldurma*” (*slot-and-filler*) modeli olarak da adlandırır. Başka bir deyişle, serbest seçim ilkesi, yarı önceden oluşturulmuş (*semi-preconstructed*) cümlelerin dışında veya çok çeşitli öğelerle doldurulabilecek bu tür ifadelerdeki boşluklarda çalıştığı söylenebilir. Sinclair (1991), serbest seçim ilkesinin bir dile yaklaşmanın ve onu tanımlamanın normal yolunu yansıttığını ve tüm dillerin dil bilgisi kurallarının *serbest seçim ilkesine* göre kurulduğunu belirtir.

Deyim ilkesinde, serbest seçim ilkesinin aksine sözcüklerin rastgele ortaya çıkmadığı varsayılır. Sinclair’in görüşüne göre, dil davranışımızın ana belirleyicileri “deyim ve serbest seçim ilkeleri”dir ve deyim ilkesi, serbest seçim ilkesine göre önceliklidir.

Deyim ilkesi, bir dil öğrenen kişinin, bölümlere ayrılarak analiz edilebilir gibi görünse bile, tek seçimler oluşturan çok sayıda yarı önceden oluşturulmuş tümcelere sahip olmasıdır (Sinclair 1991: 110). Deyim ilkesine göre birçok metin deyimler, atasözleri, klişeler, teknik terimler, jargon ifadeleri ve deyimse fiiller gibi hazır ifadelerden meydana gelir ve büyük ölçüde zihinsel sözlükte “tek seçimleri oluşturan” çok sözcüklü ifadelerden oluşur. Deyim ilkesi, dil kullanıcılarının, konuşma üretiminde sözcüklerden daha büyük önceden hazırlanmış tümcelere sahip olduklarını varsayar. Schmid (2003: 237) Sinclair’in serbest seçim ve deyim ilkelerini birbirini dışlayan ilkeler olarak değil, daha çok birbirini tamamlayıcı ilkeler olarak görür.

Herbst (1996: 384) istatistiksel eş dizim yaklaşımını iki nedenden dolayı sorunlu görür:

- İlk olarak, özellikle analiz edilen materyalin temsili doğası ile ilgili olarak, her türlü derlem analizinde yer alan genel problemler nedeniyle. Ancak, bilgisayar destekli analizler bu sorunun üstesinden gelinmesine yardımcı olabilir.

- İkinci olarak, Sinclair tarafından üretilen konumsal ifadeler, bağlam göz ardı edilirse sınırlı değere sahiptir.

Sıklık temelli yaklaşımda ögeler arasındaki söz dizimsel ilişki, genellikle bir eş dizim oluşturup oluşturmadıklarına karar vermede bir rol oynamaz. Ancak Kjellmer dil bilgisi ilişkisi olmayan veya çok uzak olan dizileri tanımından çıkarır. Örneğin “*Gece, ne olduğunu aniden hatırladı.*” gibi bir cümlede, (göreceli) sıklık kriteri karşılanırsa bile, Kjellmer bir eş dizim olarak kabul etmez. Greenbaum’un eş dizim tanımı ise yalnızca yakın bir dil bilgisi ilişkisi içinde duran sözcükleri içerir. Bununla birlikte Greenbaum, belirli bir süre içinde birlikte oluşma kriterini tamamen reddettiği için (birlikte oluşma sıklığı kriterini muhafaza etmesine rağmen) sıklık temelli yaklaşımın daha az tipik temsilcilerinden biridir ve onun tanımı, eş dizimlerin deyimisel görüşüne yaklaşıp (Nesselhauf, 2004: 15). Greenbaum (1974) eş dizime söz dizimsel ve anlamsal yönleri de dâhil ederek eş dizim tanımını geliştirmiştir.

Eş dizimlilik üzerine kurulmuş kapsamlı teorik bir model, Hoey’in (2005) *sözcüksel hazırlama* “lexical priming” kuramıdır. Bu çerçevede Hoey, derlem dil bilimsel yöntemleri bilişsel psikolojik teori ile birleştirir. Hoey (2005: 3) eş dizimliliğin istatistiksel tanımını, “sözcüksel bir ögenin metinsel (textual) bağlam içinde tesadüfi sıklığından daha fazla görülen ögelerle olan ilişkisi” olarak verir. Ancak eş dizimin yaygınlığının herhangi bir açıklamasının psikolojik olması gerektiğini çünkü eş dizimin temelde psikolojik bir kavram olduğunu ifade eder. Bu psikolojik ilişkilendirmeyi de psikolinguistik “hazırlama” kavramıyla açıklar.

Sıklık temelli yaklaşıma göre eş dizim, sözcüklerin bir dilde keyfi olarak birleştirilmesi durumunda sözcük kombinasyonlarının anlamından bağımsız olarak iki veya daha fazla sözcüğün istatistiksel olarak beklenenden daha yüksek bir sıklıktaki sözcüklerin anlamlı bir birlikteliğidir. Dil biliminde bir sözcüğün başka sözcüklerle kullanım sıklığı göstermesi istatistiksel olarak eş dizimsel yapıları ortaya çıkarır. İstatistiksel yaklaşımı benimseyen araştırmacıların bazıları eş dizimlerin diğere sözcük birleşmeleriyle olan ilişkilerini göz ardı ederler. Firth’ü takip eden birçok araştırmacı, eş dizimliliğin tamamen istatistiksel bir tanımını varsayar.

Anlam Temelli Yaklaşım

Anlam temelli yaklaşımın kökleri deyimisel birimleri, anlamsal ve pragmatik işlevlerine göre sınıflandıran Rus deyim bilimci Vinogradov’a kadar dayanır. Deyim bilimsel birimler tanımında Vinogradov (1977), birimleri opaklık derecelerine, yapısal sabitliklerine, gerçek/biçimsel anlamlarına ve bağlamsal sınırlarına göre dört geniş tipte sınıflandırarak bileşimsizlik ve ikame edilemezlik gibi önemli özellikleri tanımlar. Bu iki özellik eş dizimi bir yandan deyimlerden diğere yandan da serbest sözcük kombinasyonlarından ayıran kriterlerdendir.

Anlam temelli yaklaşım sadece istatistiksel verilere dayalı değil aynı zamanda dil bilimsel veya söz dizimsel yapıdaki sözcük birlikteliklerinin anlamsal temelleri üzerine dayanır. İstatistik temelli yaklaşımın aksine, anlam temelli yaklaşım eş dizim öğelerinin söz dizimsel olarak ilişkili olmasını gerektirir. Anlam temelli yaklaşımın en önemli temsilcileri A. P. Cowie, Mel’çuk ve F. J. Hausmann’dır. Greenbaum, Kjellmer, Altenberg, Nesselhauf gibi araştırmacılar hem anlam temelli hem de sıklık temelli yaklaşımı birlikte kullanmışlardır.

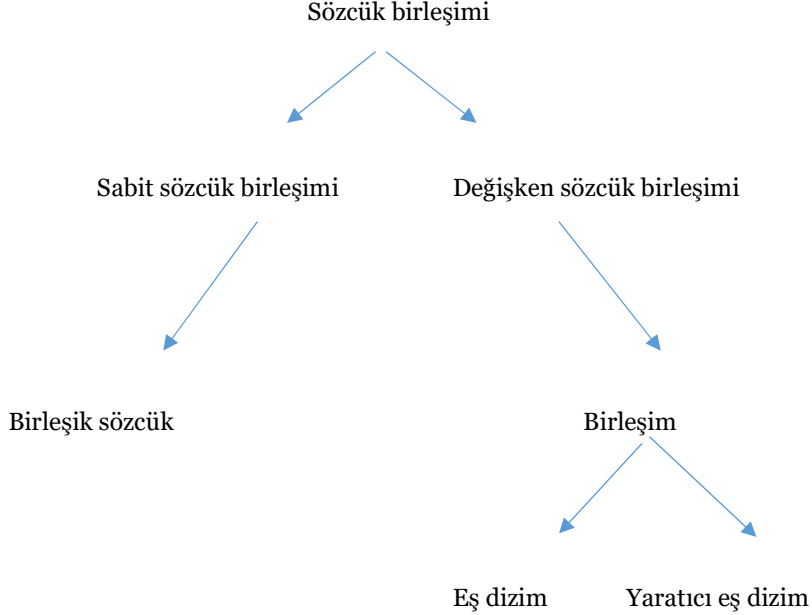
Nesselhauf (2005) eş dizimleri anlam temelli yaklaşıma göre yani belirli bir dil bilimsel yapıdaki bir tür sözcük kombinasyonu olarak ele alır ancak sıklık temelli yaklaşımı da tamamlayıcı bir yöntem olarak görür. Anlam temelli yaklaşımı benimseyen Nesselhauf sözcük kombinasyonlarını serbest birleşimler,

eş dizimler ve deyimler olarak üç ana türe ayırır. Nesselhauf, Cowie'nin aksine hem eş dizimler ile serbest kombinasyonlar arasındaki ayrım için hem de eş dizimler ile deyimler arasındaki ayrım için sadece *değiştirilebilirlik* (commutability) ölçütünü kullanır.

A.P. Cowie (1994), anlam temelli yaklaşımın önemli temsilcilerinden biridir. Eş dizimleri bir tür sözcük kombinasyonları olarak görür ve onları diğer sözcük kombinasyonlarından bir yandan deyimlerden diğer yandan da serbest birleşimlerden (*free combinations*) ayırarak tanımlar. Cowie sözcük kombinasyonlarını "*bileşikler*" (composites) ve "*kalıp ifadeler*" (formulae) olarak iki ana türe ayırır: Kalıp ifadeler, "*Nasılsın?*" veya "*Günaydın*" (Özbek Türkçesi: *Qandaysiz?, Xayrli tong*) gibi temelde pragmatik bir işleve sahip kombinasyonlardır. Eş dizimler, birincil olarak söz dizimsel bir işleve sahip olarak tanımlanan "*bileşikler*" grubuna aittir. Cowie (1981) *Bileşikler* (composites) grubundaki ayrımları *açıklık* (transparency) ve *değiştirilebilirlik* (commutability ya da substitutability) kriterleri temelinde yapar: Açıklık, kombinasyonun öğelerinin ve kombinasyonun kendisinin *gerçek* (literal) ya da *gerçek dışı* (nonliteral) bir anlamı olup olmadığını ifade ederken *değiştirilebilirlik*, kombinasyon öğelerinin yer değiştirmesinin kısıtlanıp kısıtlanmadığını ve ne dereceye kadar kısıtlandığını ifade eder.

Hausman'a göre değişen sözlük birleşimleri yaratıcı eş dizimsel birliktelikler ve eş dizimler olarak ayrılmaktadır. Yaratıcı eş dizimsel birleşimler alışılmışın dışında, kurallardan bağımsız ve eş dizimlerden farklı olarak bir kerelik kullanımları yansıtmakta ve alışılmamış bağdaştırmalar şeklinde genellikle yazınsal biçimde karşımıza çıkmaktadır (Eken, 2015: 45).

Hausmann (1984) sözcük birleşimlerine ilişkin sınıflandırmasını şu şekilde verir (Hausmann 1984'den akt. Eken 2015: 45):

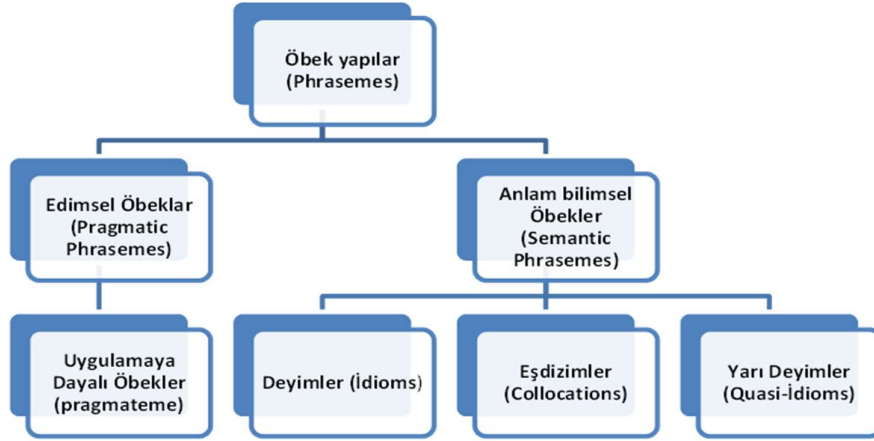

Şekil 1. Hausmann'ın Sözcük Birleşimlerine İlişkin Sınıflandırılması

Anlam temelli yaklaşımın en önemli temsilcilerinden biri olan Mel'çuk eş dizim tanımını, Sözcüksel İşlev (Lexical Functions) aracılığıyla "Anlam Metin Teorisi" (Meaning-Text Theory) çerçevesinde yapmıştır. Mel'çuk'a göre (1998: 31) eş dizimler, deyimlerin mutlak çoğunluğunu oluşturur ve bu

durumun herhangi bir deyim teorisi için temel bir sorun oluşturduğunu ifade eder. Bu sebeple eş dizimleri dikkatli, sistematik ve ayrıntılı bir şekilde açıklamak için sözcüksel işlevler (lexical functions) aracılığıyla Anlam Metin Teorisini önerir.

Mel'çuk (1998: 30) eş dizimleri, kalıp ifadelerin (*phrasemes*) bir alt sınıfı olarak görür. Bu nedenle, eş dizimli olmayan kalıp ifadelerin kendilerine özgü farklılıkları açısından tanımlanmaları gerektiğini belirtir ve kalıp ifadeleri şöyle sınıflandırır:

Şekil 2. Mel'çuk'un Kalıp İfade (*phrasemes*) sınıflandırması

Uygulamaya dayalı öbekler, tüm hazır ifadeleri, selamlamaları, mektuplarda kullanılan tipik ifadeleri, teknik klişeleri, atasözleri ve özdeyişleri içerir. Anlam bilimsel öbeklerin alt kategorisini ise *deyimler* (idioms), *eş dizimler* (collocations) ve *yarı deyimler* (quasi-idioms) oluşturur. Mel'çuk'un sınıflandırması Cowie'nin sınıflandırmasıyla benzer özellikler gösterir. Cowie'nin, sözcük kombinasyonlarını iki kategoriye ayırdığı sınıflandırmasındaki "bileşikler" (composites) kategorisi, Mel'çuk'un anlam bilimsel öbeklerine (semantic phrasemes), "kalıp ifadeler" ise (formulae) edimsel öbeklerine (pragmatic phrasemes) karşılık gelir.

Doğan (2016), anlam temelli eş dizimlilik yaklaşımında sözcük birleşmelerinin birbirinden özellikle de deyimlerden (idioms) ve serbest birleşmelerden (free combinations) ayırt edilmeye ve betimlenmeye çalışıldığını söyler. Bu yönüyle anlam temelli eş dizim yaklaşımı bütüncül bir bakış açısına sahiptir (Doğan, 2016: 25).

Bu çalışmada eş dizimleri tespit etmede sıklığın tek başına belirleyici bir ölçüt olmamasından dolayı eş dizimler anlam temelli yaklaşıma göre ayırt edilecektir.

Psikolojik (Çağrışımsal) Yaklaşım

Eş dizim, istatistiksel ve anlam temelli yaklaşımların dışında Hoey, Leech, Partington gibi araştırmacılar tarafından psikolojik veya çağrışımsal olarak da değerlendirilmiştir. Psikolojik yaklaşıma göre eş dizim sözcükler arasındaki güçlü çağrışımları içerir. Hoey (2005), eş dizimliliğin istatistiksel tanımının yeterli olmadığını çünkü sıklığın eş kullanımlılığı (co-occurrence) tanımlamak için sağlam bir kriter olduğunu söyler. Ancak istatistiksel tanımının eş dizimlilikle ilgili ilk etapta neden var olması gerektiğine dair

hiçbir ipucu vermediğini savunur. Bu tanımın yöntemi amaç ile karıştırdığını belirtir. Dolayısıyla Hoey (2005: 5), eş dizimliliğin “Dört sözcüğe kadar olan sözcükler arasındaki psikolojik bir ilişki olduğunu ve bunların derlemede rastgele dağılımının açıklanabilenden daha sık birlikte ortaya çıkmalarıyla kanıtlandığını” ifade eder. Bu sözcükler arasındaki psikolojik ilişkiyi, psikolinguistik *hazırlama* (priming) kavramıyla açıklar.

Hoey (2005: 8) “Lexical Priming” adlı çalışmasında, psikolinguistik literatürdeki *anlamsal hazırlama* (semantic priming) kavramının, bir *hazırlama* (priming) sözcüğünün belirli bir *hedef* (target) sözcüğü tetiklemesini tartışmak için kullanıldığını belirtir. *Anlamsal hazırlama* kavramını açıklamak için *beden* (body), *kalp* (heart), ve *hile* (trick) sözcüklerini örnek olarak verir. İlk önce *beden* sözcüğü verilen bir dinleyiciye, *kalp* sözcüğünü, daha öncesinde de kendisine *hile* gibi alakasız bir sözcük verilmiş olmasına kıyasla daha hızlı tanır. Yani *beden* sözcüğü semantik bağlamda dinleyiciyi *kalp* sözcüğüne hazırlar.

Eş dizimin temelde psikolojik bir kavram olduğunu söyleyen Hoey (2005) her sözcüğün eş dizimsel kullanım için zihinsel olarak hazırlandığını varsaydığımızda eş dizimi açıklayabileceğimizi iddia eder. Hoey’e göre (2005: 8) bir sözcük, konuşma ve yazılı metin yoluyla edinildiğinden içinde bulunduğu bağlamlar ve iç bağlamlarla (co-texts) kümülatif olarak yüklenir. Sözcüğe dair bilgimiz, belirli bağlamlarda belirli başka sözcüklerle birlikte meydana geldiği gerçeğini içerir. Bu durum, bu sözcüklerden oluşturulmuş sözcük dizilişlerini de kapsar ve bu sözcük dizilişleri oluştukları bağlamlar ve iç bağlamlarla (co-texts) zihnimize yüklenir.

Özetle Hoey’in *sözcüksel hazırlama* (lexical priming) teorisine göre eş dizimlilik, bir dil konuşurunun çeşitli bağlamlarda bir sözcükle tekrar tekrar karşılaşmasından kaynaklanan psikolojik olarak *hazırlama* (priming) olgusuyla yakından ilişkilidir. Bu karşılaşmalar, belirli sözcüklerin sıklıkla birlikte meydana geldiği ve bu nedenle birbirlerini hazırladığı zihinsel tanımlı dizine olanak sağlar. Her sözcük veya sözcük kombinasyonu başka bir sözcüğü veya sözcük grubunu tetikler. Bir dinleyici *hemşire* sözcüğünü duyduğunda anlamsal olarak ilişkili olan *doktor*, *hastane*, *ilaç* veya *hasta bakıcı* gibi sözcüklerin gelmesini bekleyecektir. Hoey *sözcüksel hazırlama* teorisine göre dinleyici ve konuşmacıdaki psikolojik süreçlere de başvurarak sözcüklerin nasıl belirli kalıplarla ortaya çıktığını açıklamaya çalışmıştır.

Daha önce belirtildiği gibi eş dizim tanımları Partington (1998: 16-17), tarafından *metinsel*, *istatistiksel* ve *psikolojik* veya *çağrışımsal* olarak tanımlanır ve gruplandırılır. Partington, Sinclair’ın (1991) eş dizim tanımını (bir metinde kısa bir boşluk içinde iki veya daha fazla sözcüğün bulunması) metinsel tanım olarak, Hoey’in (1991) tanımı da (sözcüksel bir ögenin metinsel bağlamında rastgele olasılıktan daha büyük görünen öğelerle olan ilişkisi olması) istatistiksel bir tanım olarak ele alır. Eş dizimliliğin sözcükler arası güçlü çağrışımlardan meydana geldiğini ileri süren Leech, “Semantics The Study of Meaning” (1985) adlı çalışmasında anlamın yedi türünden bahseder. Leech (1985: 17), yedi anlam türünden biri olan *eş dizimsel anlamı* (collocative meaning) “bir sözcüğün çevresinde meydana gelme eğiliminde olan sözcüklerin anlamlarından dolayı kazandığı çağrışımlardan oluşması” olarak açıklarken hem istatistiksel hem de psikolojik ilişkiyi ele alır.

Bahns da, eş dizimliliklerin temel özelliklerinden bahsederken eş dizimlerin psikolojik olarak belirgin olduğunu ifade eden diğer bir araştırmacıdır. Bahns’a göre (1993: 57) eş dizimlilikler, deyimlerin aksine kendilerini oluşturan parçalarının anlamlarını yansıtmaması, sıklıkla kullanılması, serbest kombinasyonların aksine hemen akla gelmesi ve psikolojik olarak da belirgin olması gibi özellikler taşır.

Psikolojik yaklaşıma göre bir sözcüğün başka bir sözcikle eş dizimlilik ilişkisi psikolojik olarak doğal bir dil konuşununun zihinsel sözlüğünde önemli bir yer tutar. Zihinsel sözlükteki sözcükler arasındaki çağrışımsal bağ, bir ana dil konuşuru için kolayca gerçekleşirken ana dilinin dışında ikinci bir dil için çağrışımsal bağ muhtemelen daha zor gerçekleşir. Örneğin Türkiye Türkçesinde *sigara* sözcüğü *içmek* eylemiyle eş dizimlilik oluştururken Özbek Türkçesinde ise *chekmoq* (sigara/sigaret chekmoq) eylemiyle eş dizim oluşturur. Yine *sir* sözcüğünü *ushlamoq* (tutmak) eylemi ile değil *tutmoq* eylemi (*sir* tutmoq) ile eş dizim oluşturur. Yani ana dil konuşuru zihinsel sözlüğünde *sigara/sigaret* sözcüğünü *chekmoq* eylemi ile *sir* sözcüğünü de *tutmoq* eylemi ile kolayca ilişkilendirilebilir ve bu psikolojik veya çağrışımsal olarak belirgindir. Bu nedenle, ana dili konuşuru olmayan kişilerin sözcükler arasındaki bu çağrışımsal bağ kuramaması sözcüklerin eş dizimleriyle bağlantılı olarak zihinsel sözlükte depolandığını göstermektedir.

Sonuç

1960'lerden günümüze kadarki süreçte eş dizim kavramı üzerine net ve ortak bir tanım yapılamamıştır. Araştırmacıların çoğu eş dizimin dildeki yerini belirlemek amacıyla eş dizimlerle benzer özellikleri gösteren diğer sözcük birlikteliklerinin ayrımını yapabilmek için eş dizimlerin temel özelliklerini ortaya koymaya çalışmışlardır. Yapılan çalışmalarda eş dizimler genellikle istatistiksel yaklaşıma ve anlam temelli yaklaşıma göre ele alınmıştır. İstatistiksel yaklaşım eş dizim yapılarının neden ve nasıl oluştuğuna dair bilgi vermez. İstatistiksel yaklaşımı benimseyen araştırmacılar eş dizimleri bulmada sözcüklerin sadece bir arada bulunma sıklığını temel alırken anlam temelli yaklaşımı benimseyen araştırmacılar tek başına sıklığı yeterli görmezler. Eş dizimlerin dildeki yerini saptamak için belirlenen temel özellikler ve kriterler anlam temelli yaklaşımı savunan araştırmacılar tarafından ortaya konmuştur. Anlam temelli yaklaşımı benimseyen araştırmacılar sadece sıklık verilerine göre değil aynı zamanda dil bilgisel veya söz dizimsel yapıdaki sözcük birlikteliklerinin anlamsal temelleri üzerinde de dururlar. Anlam temelli yaklaşıma göre *choy*, *sho'rv*, *suw ichmoq* (çay, çorba, su içmek) gibi sıklığı yüksek olan sözcük birliktelikleri ile *qasam*, *ont ichmoq* (ant içmek) gibi sözcük birlikteliklerini aynı kategoride görülmez. *Choy*, *sho'rv*, *suw ichmoq* (çay, çorba, su içmek) yapıları sınırsız sözcükle bir araya gelebilen serbest sözcük kombinasyonları olarak değerlendirilirken *qasam ichmoq*, *ont ichmoq* (ant içmek) yapılarını ise belli bir kısıtlılık içeren eş dizim yapıları olarak değerlendirilir.

Her iki yaklaşım aynı zamanda araştırmacılar tarafından eş dizimleri saptamaya yönelik bir kriter olarak da görülür. Ancak psikolojik (çağrışımsal) yaklaşım bir kriterden ziyade daha çok eş dizimleri oluşturan sözcüklerin nasıl veya neye göre bir araya geldiğini açıklamaya yönelik bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımı benimseyen araştırmacılar eş dizimliliğin sözcükler arası güçlü çağrışımlardan ve söz dizimsel çekimden meydana geldiğini, her sözcüğün eş dizimsel kullanım için zihinsel olarak hazırlandığını iddia ederler. Sözcükler arasındaki çağrışımsal bağ, ana dili konuşuru için kolaylıkla tahmin edilirken ana dili konuşuru olmayan kişilerin sözcükler arasındaki bu çağrışımsal bağ tahmin etmesi ve üretmesi zordur. Bundan dolayı ikinci dil öğrenenlerin eş dizim yapılarını hazır yapılar şeklinde öğrenmeleri gerekir.

Kaynakça

- Bahns, J. (1993). "Lexical Collocations: A Contrastive View". *ELT Journal*, 47(1), 56-63.
- Cowie, A. P. (1994). "Phraseology", *The Encyclopedia of Language and Linguistics*, R. E. Asher (Ed.), Vol. 6, Pergamon, Oxford and New York.
- Cowie, A. P. (1981). "The treatment of Collocations and Idioms In Learners' Dictionaries", *Applied Linguistics II*, 223-235.
- Doğan, N. (2016). *Türkiye Türkçesinde Fiillerin Eş dizimleri*, Yayınevi, Ankara.
- Eken, N. T. (2015). *Anlatı Metinlerinde Sözcük Birliktelikleri: Türkçe Üzerine Eğitim Öğretim Ortamları Hedefli Gözlemler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.
- Evert, S. (2004). *The Statistics Of word Coocurrences: Word Pairs and Collocations*, PhD thesis, University of Stuttgart.
- Greenbaum, S. (1974). "Some Verb-Intensifier Collocations In American and British English", *American Speech*, 49, 79-89.
- Halliday, M. A. K. ve Hasan, R. (1976). *Cohesion In English*, Longman, London.
- Hausmann, F. (1985). "Kollokationen im Deutschen Wörterbuch. Ein Beitrag zur Theorie des Lexikographischen Beispiels", *In H. Bergenholtz & J. Mugdan (Eds.), Lexikographie und Grammatik: Akten des Essener Kolloquiums zur Grammatik im Wörterbuch*, 118-129. Max Niemeyer Verlag, Berlin.
- Herbst, T. (1996). "What Are Collocations: Sandy Beaches or False Teeth". *English Studies*, 77(4), 379-393.
- Hoey, M. (1991). *Patterns of Lexis in Text*, Oxford: Oxford University Press.
- Hoey, M. (2005). *Lexical Priming: A New Theory of Words and Language*. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Leech, G. (1985). *Semantics The Study of Meaning*, Penguin Books, England.
- Lyons, J. (1977). *Semantics*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Mel'čuk, I. (1998). "Collocations and Lexical Functions", *In A. P. Cowie (ed.), Phraseology, Theory, Analysis and Applications*, Oxford: Clarendon Press, 23-53.
- McKeown, K. R., Radev, D. R. (2006). "Collocations", *In A Handbook of Natural Language Processing*, R. Dale, H. Moisl, and H. Somers Eds. Marcel Dekker, New York, 507-523.
- Nesselhauf, Nadja (2004). "What Are Collocations?" *D. Allerton, N. Nesselhauf ve P. Skandera (ed.), Phraseological Units: Basic*.
- Partington A. (1998). *Patterns and Meanings: Using Corpora for English Language Research and Teaching* John Benjamins, Amsterdam & Philadelphia.
- Seretan V., Nerima L., Wehrli E. (2004). "A Tool For Multi-Word Collocation Extraction and Visualization in Multilingual Corpora", *In Proceedings Of The 11th Euralex International Congress*, France, 755-766.
- Siepmann, D. (2005). "Collocation, colligation and encoding dictionaries. Part I: Lexicological aspects", *International Journal of Lexicography* 18 (4), 409-443.
- Smadja, F. (1993). "Retrieving Collocations from Text: Xtract", *Computational Linguistics*, Vol:19. No:1, 143-177.
- Schmid, H. J. (2003), "Collocation: Hard to Pin down, But Bloody Useful", *Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik*, 51(3), 235-58.
- Tutin A., Grossmann, F. (2002). *Collocations Régulières et Irrégulières: Esquisse de Typologie du Phénomène Collocatif*, *French Review of Applied Linguistics* /1 (VII), 7-25.
- Tutin A., Kraif O. (2016). "From Binary Collocations to Grammatically Extended Collocations: Some Insights in The Semantic Field Of Emotions in French". *Mémoires de la Société néophilologique*

de Helsinki, Helsinki: Sociéte néophilologique de Helsinki, Collocations Cross-Linguistically. Corpora, Dictionaries and Language Teaching, 245-266.

Vinogradov V.V. (1977). “Ob osnovnykh tipakh frazeologizmov v izbrannykh proizvedeniyakh na russkom yazyke”, Leksikografiya i leksikograf”, 140-161.

Williams, G. (2003). “Les Collocations Et L’école Contextualiste”, in Grossmann F, Tutin A, Collocations: Analyse Et Traitement, Travaux Et Recherches En Linguistique Appliquée, série E no1,éd de Werelt, 33-44.